

he mea karanga e Wi Tako, e Wi Parata me Hemi Parai a ko te ratou i hiahia ai ko te whakahoki i te turanga o te taone a ko nga eka 1,400 me te whenua hoki kua riro i te rau o te patu. I te tuanga o te Paremete i Hurae ka hoatu e Wi Parata te pitihana o nga tangata Maori e inoi ana kia whakahokia o ratou whenua; a ka tukua tona kupu whakamatau, koia tenei “i runga i te whakaaro o tenei Whare ko te mea tika ko nga whenua riro i te rau o te Patu me whakahoki ki nga tangata Maori nana ake.” I runga i te roanga o te korero ki ana a Ta Tanara Makarini kua ki te whare o te Paremete e kore e hoki te whenua riro i te rau o te patu a e kore te Kawanatanga e whakahoki i tona kupu a ka whakahoki i te whenua. I muri tonu i tenei ka puta tetahi tautohe mo te mahi o te Kawanatanga, ka ki a Wi Parata ki te whare ki te whakahokia tetahi taha o te whenua ki nga tangata Maori o Parihaka era e puta noa te ara ki taua takiwa, ka ki a Ta Tanara Makarini “Kua pena ano te Kawanatanga i te wa o waenganui o Waingongoro o Nu Paremata. Kei te mahia nga tikanga e whiwhi ai nga tangata Maori nga whenua hei mahinga ma ratou a ko te toenga me utu, a ka hoatu he mana mo nga whenua ma ratou.” Ka ki a Ta Eruera Tapata (Sir Edward Stafford), e nui ana taua whenua riro i te rau o te patu e rite ana ki te Kawhena a Mahomet (Mahomet) a e kore ahau e kite i tetahi ara pai ke atu i tenei kia tuturu ai te rongomau o te whenua, me wehewehe nui te toenga o te whenua ma nga tangata Maori ina whakawakia a ka kitea te take o te tangata. Me whakarite nga Rahui mo nga reriwe, mo nga kainga a i te wa e puta ai te awa ki te moana ka hoatu hoki he Rahui mo nga mahi a te moana. Me rapu he tikanga e kitea ai ko wai nga tangata ma ratou tetahi aha mo nga wahi whenua kahore ano i riro. Ka taea tenei katahi ka oti te tino mahi pai a te Kawanatanga. Ma tenei ka oti ai tetahi take o nga raruraru nui. Kahore ahau e ki me mahi tenei i runga i te tono o nga tangata Maori engari hei mahi aroha hei tikanga mahi ma te Kawanatanga.

Ko tenei no te 5 o Hepetema, 1872. Hinga ana te Kawanatanga a Te Pokiha tu ana ko Ta E. Tapata. I te 13 o Hepetema i te Whare o Runga i ki a Te Hueru (Sewell) i runga i te patai ka ahatia e te Kawanatanga hou nga whenua riro i te rau o te patu, ahakoa e kore a ia e ahei te ki atu i te tino tikanga o te mahinga o te Kawanatanga era ratou e piri ki te tikanga i whakaputaia e te Tumuaki. Kua oti e Wi Parata te korero atu ki ona hoa i te Takutai “Ko nga whenua katoa timata i Waingongoro tae atu ki Taranaki kua whakaaetia kia whakahokia.” A kua puta ano hoki te kupu a te Kawanatanga ko te hoko o te whenua i Patea kua roa nei te korero mo te hoko, ka whakakorea. Otira i runga i te ata whakahoki o te patai era ranei te Kawanatanga e whakaae ki te whakarere i te whenua riro i te rau o te patu ka ki a Ta E. Tapata e kore e whakarerea katoatia engari me waiho mo nga mea kua kiia nei e ia. A i runga i te tono ano kia ata utua taua patai ka ki a ia e kore e pai kia panuitia i reira te tikanga o te Kawanatanga.

Otira i taua wa ka ki te Komiti i whiriwhiria mo nga mea Maori, a i tukua atu nei nga pitihana a Wi Parata, me whakahoki te whenua; a whakamanaia ana e te Whare Runanga tenei kupu “I runga i te whakaaro o tenei Whare e pai ana, a ko te mea tika ko te kupu a te Komiti i whiriwhiria mo nga mea Maori me whakamana e te Kawanatanga.” Otira i ki ratou me whakarite tenei i runga i te hoatu Karauna Karaati a kaua e whakaaro ki te take Maori; a whakahengia ana e ratou te whakahoki noa i nga whenua kahore i whakataua ki nga tangata Maori nona ake te whenua i mua; a e tika ana kia penaitia, no te mea ki te whakahokia te whenua ki nga Hapu nona ake era e kore he whenua ma nga Hapu i tangohia ake nei o ratou whenua hei pa Hoia. Otira i mohiotia i runga i tenei pupuri kua tatu te tikanga o te whare mo te whakahoki i nga whenua riro i te rau o te patu. A waiho ana tenei e Ta E. Tapata “tohu mo te whakaae o te Whare ki te tikanga kua maha nei nga whakaputanga o te Kawanatanga.

Kua kaha te aki e nga tangata Maori nga Kawanatanga e rua mo tenei tikanga. Matauria rawa tenei tikanga, ka whakahokia te whenua ki te Hauraro o Waingongoro puta mai ana nga whakaha i nga wahi kahore i whakaarohia. Kahore nga tangata Maori o te taha ki te Tonga o taua awa i kite i te tika o te whakahoki o te whenua i te taha ki te Hauraro o te Awa kia Ngatiruanui me Taranaki a kei te mau ta ratou i runga i te tikanga o te riro i te rau o te patu. Tu kau a Ta E. Tapata hei Tumuaki ka rongo a ia kei te hoki nga tangata Maori ki Waitara a ki te Mania o Waimate. Waea atu ana e te Tumuaki kia Meiha Keepa kia whakamutua tenei. Whakahokia mai ana e Keepa ko te take o te raruraru ko te whakahoki i te whenua o waenganui o Waitotara me Hangatahau Awa. Ki atu ana te Heketari ki te Tumuaki tera te tikanga o te waea o Keepa koia tenei he whakaatu ahakoa ka mana te kupu akiaki i a ia era e puta mai te raruraru i roto. Kia tau te whakaaro ka ki a Ta E. Tapata kia kiia atu ki a Meiha Keepa kei te rapu whakaaro te Kawanatanga mo te whakanoho i ona tangata ki tetahi whenua, a ka whakanohoia i te mutunga o te Paremete. Otira kua pouri a Keepa mo te kore kupu mo te whenua ki te Hauraro o Waingongoro; a ka pahure nga ra e toru o muri mai ka tuhituhi a ia i te reta tuarua he reta kaha ki a Ta E. Tapata a mo taua whakahokinga. Ki ana a ia “kua rongo matou kua whakahokia katoatia nga whenua katoa i tera taha o Waingongoro ki nga tangata ko ratou nei te take o nga raruraru i tenei takiwa o te Moutere” ka haere tonu tona reta “ko koe e Te Tapata te tangata mohio, te tangata ata mahi matakite o nga tangata katoa i tenei Moutere. Kei ki koe kei te tono whenua a hau maku ake: Kahore, he nui ke aku whenua haunga enei. Engari ko te tika kia tika. Kua whakahokia e koe e te Kawanatanga nga whenua o nga tangata i uru ki nga he nui. Kaua e tangohia katoatia te whenua o te tangata i iti tona he, taku hoki kahore nei aku he.” Kahore i whakahokia te utu o te reta a Keepa a tuhituhi ano ana a ia ki a Ta E. Tapata i te 7 o Oketopa me te patai atu kua tae atu ranei tona reta; otira kua hinga i taua wa te Kawanatanga a Te Tapata. Tu rawa a Te Makarini hei Minita Maori, kua whakahoua e Keepa tona tono ki ana ia “kua kite pea koe i te reta i tuhia atu e ahau ki a Te Tapata a kua hiahia ahau kia whakakorea to tatou whakariteritenga, ko te take ko nga whenua katoa o tera taha o Waingongoro kua whakahokia ki nga tangata nana te putake o te whawhai a e mohio ana koe ki tenei, kua hoki a Titokowaru ratou ko tona Hapu a kua whakahokia katoatia o ratou whenua ki a ratou. Ko tehea te Kawanatanga nana tenei mahi? A ko tehea te Kawanatanga hei whakataunga mo tenei mahi a mo te mahi pupuru ia matou?” I runga i tenei ka ata tuhituhia tetahi kupu ata whakaaro me te tohutohu me ata tiroiro i runga i te mohio enei kupu ana, ko te mea i pouri rawa ai tona ngakau ko te tango a Titokowaru me nga Hapu o Taranaki i te whenua ki te Hauraro o Waingongoro. Otira kahore he kupu i whakahokia, heoi ano te kupu i tuhia “kua kitea e nga Minita, ko te tu o Te Keepa i taua wahi i whakaarohia pouritia kahore i pahure roa tona tono mo nga eka 16,000 a tu ana tetahi Komihana hei rapurapu i te tikanga o tona tono, a muri iho i te wa i whakataua tona tono